

آشنایی با گیاهان دارویی پر مصرف بخش اول

دانشگاه علوم پزشکی تبریز
سیدفاضل حسینی
Ph.D تاریخ طب

مقدمه

فاصله بین طب سنتی ایران در زمان های درخشش فکر و اندیشه در ایران گذشته و پزشکی امروز آنقدر زیاد است که بعضی عکس العمل های منفی در مورد طب سنتی کاملاً طبیعی به نظر می رسد.

در هر صورت راه برخورد منطقی با یک مساله علمی نفی آن نیست بلکه عقل سلیم حکم می کند که در مورد آن تفکر کرده و راه های حل آن، یکی پس از دیگری تا رسیدن به پاسخ، آزمایش شود.

مقدمه

طب شامل 2 قسمت است. طب نظری و طب عملی

- ❖ **طب نظری شامل 3 بخش است (امور طبیعیه، اسباب و علل، دلایل و علائم)**
- ❖ **طب عملی شامل 2 بخش است (علم حفظ الصحه و تدابیر)**
- ❖ **تدابیر به 3 دسته تقسیم می شود (تدابیر بالاغذیه، تدابیر بالادویه و تدابیر بالید)**

اصول معالجات در طب سنتی

(قوانین العلاج)

- **دارو:** منشأ آن از موالید ثلاثه (حیوان، گیاه و مواد معدنی) است. و به دو صورت مفرد و مرکب تهیه می شود.
- **غذا:** از حیوان یا گیاه تهیه می شود. جماد صلاحیت غذائیت انسان را ندارد.
- **اعمال یدی:** (اعمال دستی) مثل ماساژ، حجامت و فصد و...

اصول معالجات در طب سنتی

(قوانین العلاج)

منشا عملکرد هر جسم و شیء ناشی از سه حالت است

➤ یا اثر بر ماده است

➤ یا به کیفیت

➤ یا به صورت نوعیه اثر می کند.

مثال: اگر جسم و شیء مورد نظر شمشیر باشد

■ ماده آن آهن

■ کیفیت آن سنگین بودن

■ صورت نوعیه آن تیز بودن است.

مثال: اگر جسم و شیء مورد نظر لیوان باشد

■ ماده آن.....

■ کیفیت آن.....

■ صورت نوعیه آن.....

مثال: اگر جسم و شیء مورد نظر لیوان باشد

- ماده آن شیشه
- کیفیت آن شکننده بودن
- صورت نوعیه آن استوانه ای بودن است.

جوهر و عرض

■ **جوهر:** چیزی که بالذات خودش دارای استقلال بوده و وجود خارجی و عینی دارد.

➤ جوهر یا جسمانی است که دارای طول و عرض و عمق است (مانند سنگ و پرند و درخت)،

➤ یا روحانی است که دارای طول و عرض و عمق نیست (مانند نفس که قائم به ذات است).

■ **عرض:** بالذات وجود خارجی ندارد و متکی به یک جوهر است و به یک وجود مستقل عارض می شود، وابسته به غیر است.

➤ مثل سرخی برای سیب، و صداقت برای انسان.

■ **ماده و صورت جوهرند**

■ **کیفیت عرض است**

کیفیت

- بدین ترتیب کیفیات اربعه (گرمی و سردی و تری و خشکی) نیز برای داروها عَرَض محسوب می‌شوند.
- گرمی و سردی از کیفیات فاعله‌اند یعنی اثرگذارند. جایی که حرارت اثر می‌کند خشکی هم ایجاد می‌شود و جایی که سردی اثر می‌کند تری نیز ایجاد می‌شود.
- پس خشکی و تری کیفیات منفعله و تابع کیفیات فاعله‌اند.
- به همین علت است که مردم غذاها را بر اساس سردی و گرمی می‌شناسند و به خشک و تر بودن آنها چندان اهمیتی نمی‌دهند

- **غذا:** شیء یا جسمی که در برخورد با بدن انسان با ماده عمل می کند.
- **دارو:** شیء یا جسمی که در برخورد با بدن انسان با کیفیت یا صورت نوعیه اثر می گزارد.

تقسیم بندی مفردات ادویه و اغذیه

- غذای مطلق
- دوائی مطلق
- غذای دوائی
- دوائی غذایی
- ذوالخاصیه
- غذای ذوالخاصیه
- دوائی ذوالخاصیه
- غذا و دوائی ذوالخاصیه
- پادزهر

غذای مطلق

آن است که تأثیر و تأثر آن در بدن فقط به ماده باشد، نه به کیفیت و صورت، بلکه [بدن] در آن تصرف نموده بالقوة آن را به فعل درآورد از صورت غذایی به صورت خلطی تبدیل می کند که قابلیت جزو عضو شدن داشته باشد به استعداد قریب (آب گوشت، گوشت و زرده تخم مرغ نیمبرشت...) یا بعید(گندم و برخی حبوبات و برخی سبزی ها...)

دوای مطلق

آن است که تأثیر آن در بدن به کیفیت فقط باشد و ماده آن قابلیت غذائیت و جزو بدن شدن نداشته باشد، بلکه او تصرف در بدن نماید و آن را متأثر و متغیر به کیفیت خود سازد از حرارت و برودت و رطوبت و یبوست، مفرداً یا مرکباً، مانند فلفل و زنجبیل و نیلوفر و کافور و بزررازیانه و امثال اینها.

غذای دوائی

■ غذای دوائی آن است که تأثیر آن در بدن به مادّه و کیفیت هر دو باشد به همان نحو با غلبه مادّه که بعد تأثیر و تأثر، از آن خلطی حاصل گردد که جزو بدن تواند شد و با آن اندک کیفیت و مزاجی باشد غالب بر کیفیت و مزاج اصلی بدن، و در بدن به کیفیت خود از کیفیات اربعه، مانند کاهو، خیار، کدو، خربزه، انگور، اسفناخ (اسفناج) و بابونه و شبت (شوید)، چغندر، کلم، ماش، عدس، نخود، لوبیا و....

دوای غذایی

- دوای غذایی آن است که تأثیر آن در بدن به کیفیت و ماده هر دو باشد با غلبه کیفیت، اول بدن را متغیر سازد، و ثانیاً بدن در آن تصرف نماید و از آن خلط بسیار کمی حاصل گردد که قابلیت غذائیت و جوهر بدن شدن و عضوی شدن داشته باشد با کیفیتی غالب بر بدن، مانند تره (کراث)، نعناع، برگ کاسنی، عنب الثعلب (قوش اوزومی)، سیر، پیاز، توت، آلو و اکثر میوه‌ها و بزور مانند بزر خیار و خربزه و هندوانه و امثال اینها.
- دوای غذایی کیفیت دارویی بیشتری دارد.

درجات قوای ادویه

ادویه غیر معتدل در چند درجه و مرتبه قرار می‌گیرند:

➤ **درجه اول:** این دسته از داروها اگر با مقادیر معمولی و روزمره استفاده شوند مزاج انسان را بسیار اندک تغییر می‌دهند که قابل اندازه‌گیری نیست، ولی اگر به مقدار زیاد یا مکرر به کار روند تغییرات جزئی در مزاج پدید می‌آید که می‌توان علایم آن را در نبض و ادرار و رنگ چهره مشاهده کرد. بنابراین داروهای درجه اول برای شروع کار بسیار خوب و ایمن هستند مثلاً با انجیر (تین) یا بنفشه می‌توان اقدامات درمانی خوبی انجام داد و از خاصیت رطوبت‌بخشی آنها بهره برد.

➤ **درجه دوم:** در اینجا بر عکس درجه اول، مقدار کمی از دارو نیز علایمی ایجاد می‌کند و می‌توان تأثیرات آن را روی مزاج پیدا کرد و اگر بیش از اندازه خورده شود، علایم قابل توجه پدید می‌آورد، اما این تغییرات موجب فساد عضو نمی‌شوند، مانند گردو، انزروت

درجات قوای ادویه

□ **درجه سوم:** تاثیر داروی درجه دوم به سر حد فساد نمی‌رسد و اختلال واضح در افعال نمی‌دهد ولی داروی درجه سوم به حالت فساد می‌رساند و در افعال تغییر ایجاد می‌کند ولی نه تا حدّی که بتواند کلّ ارواح و قوا را فانی کند و حیات را از بین ببرد.

این داروها بسیار قوی هستند و استفاده از آنها باید با دقت زیاد همراه باشد چون می‌توانند افعال طبیعی را برهم بزنند مثلاً حرکت عضلانی را مختل کنند یا حرکت دستگاه گوارش را خیلی زیاد یا کم کنند، ولی موجب مرگ نمی‌شوند مگر اینکه با مقادیر خیلی زیاد مصرف شوند، مانند زنجبیل که داروی درجه سه و بسیار مؤثری است یا نانخواه (زنیان).

□ **درجه چهارم:** و اگر ضرر بسیار و عظیم در ارواح و قوی نماید و به سر حدّ هلاکت رساند و مهلک باشد. مانند بلادور

درجات قوای ادویه

داروهای درجه چهار داروهای هستند

- ❖ که اگر درست مصرف نشوند می‌توانند باعث هلاکت شوند؛
- ❖ و اگر درست استفاده شوند اثر بسیار قوی ایجاد می‌کنند.
- ❖ داروهای درجه سه و چهار معمولاً به تنهایی مصرف نمی‌شوند و نیاز به مصلح دارند تا اثر سوئی روی یک عضو یا همه بدن نگذارند.
- ❖ داروهای درجه سه اگر درست مصرف نشوند عوارض جانبی واضحی می‌دهند
- ❖ ولی داروهای درجه یک و دو تقریباً داروهای ایمنی هستند و توصیه می‌شود در ابتدای درمان از آنها استفاده گردد.

جدول تقریبی اوزان در طب سنتی

ردیف	اوزان	گرم
1	خردل	0.01
2	گندم	0.048
3	جو	0.064
4	حبه	0.128
5	نخود	0.193
6	قیراط	0.205
7	دانگ	0.4
8	درهم	3
9	مثنقال	4.64
10	سیر	74.24
11	اوقیه	120

ردیف	اوزان	گرم	گیلوگرم
12	رطل	1408	1.5
13	من	2969.6	3
14	خروار	296960	300

گیاه درمانی (Phytotherapy)

«طبیعت خادم طبیعت است».

درمان بیماری های مختلف جسمی و روحی به وسیله گیاهان را "گیاه درمانی" می گویند. یکی از روش های قدیمی جهان، طب گیاهی است. بیماری ها و دردها در طبیعت، درمان همه آنها نیز در طبیعت قرار داده است.

تاریخچه گیاه شناسی

- درباره زمان توجه انسان به گیاهان، آگاهی چندانی نداریم،
- همین قدر میتوان گفت که مردم رفته رفته و از راه تجربه و آزمون و خطا دریافته اند که بعضی از گیاهان سودمندند و بعضی دیگر زیانبخش،
- پاره ای نیز خاصیت غذایی دارند و به مذاق آدمی سازگارند و بدن را قوی می کنند.
- مهمترین کشف گذشتگان، کشف خاصیت دارویی علفها و ریشه ها بود که دانستند گیاهان خاصیت مسهلی یا قوی آورنده یا مسکنی و نظایر آنها دارند.
- آرام آرام انسانها دریافته اند که اثر صحیح دارو وقتی است که به مقدار معین استعمال شود و اگر از این مقدار تجاوز کند میتواند موجب مرگ یا تشدید بیماری شود.
- با گذشت زمان شغل دسته ای از مردم جمع آوری گیاهان شد. این گروه به مرور در کارشان تخصص پیدا کردند و برای مردم خدمات فراوانی انجام دادند.
- سرآغاز تاریخچه گیاهشناسی را باید در تمدنهای هند و ایرانی، چینی، یونانی و عربی جستجو کرد.

تاریخچه گیاهان دارویی در جهان

- ارسطو (300 ق.م) اولین کسی است که آثار و مطالبی مکتوب مربوط به شناخت گیاهان دارد .
- البته قبل از او در آثار کهن مصر (حدود 26 قرن ق.م) در پاپيروس ها مطالبی از گیاهان با شرح خاصی از موارد استفاده از آنها باقی مانده است
- "تنوفراست" یا تنوفراستوس شاگرد ارسطو که در سال های 258-370 قبل از میلاد طبیب بود و بعدها به او **پدر گیاه شناسی** گفته اند،
- او رده بندی بسیار ابتدایی از روی ریختار یا شکل ظاهری گیاهان، چرخه رشد، شکل گل آذین و نحوه رشد آنها و همچنین وضع گلبرگ های گل ها در کتابی به نام **هیستوریا پلانتاروم** دارد و 480 گیاه را در کتاب مزبور رده بندی کرد.
- باید اشاره کرد، که **مکتب درمان با گیاه به وسیله تنوفراست** بنیان گذاری شد.
- بعد از تنوفراست، باید از **بقراط یا هیپوکرات** بزرگترین پزشک جهان باستان 131 ق. م) نام برد که ادامه مکتب او، بعدها منجر به **مکتب طب جالینوسی** شد. این دانشمند که از گیاهان برای درمان استفاده می کرد،
- بعد از این دانشمندان عهد عتیق می باید به "**گایوس پلینوس سکوندوس**" اشاره کرد. او مجموعه آثاری در 37 جلد به نام "**تاریخ طبیعی**" حاوی دانش ها و اطلاعات عصر و زمان خود دارد. **9 جلد** از مجموعه آثار او مربوط به گیاهان دارویی است،
- در همین عصر می باید از **دیوسکورید (پدانیوس دیوسکوریدس)** طبیب و جراح، بویژه جراح و طبیب ارتش روم در زمان نرون اشاره کنیم که پس از تنوفراست، **مشهورترین دانشمند در شناخت گیاهان دارویی دوران عتیق است**
- و مجموعه اطلاعات و دانسته های خود را در کتابی معروف به نام "**ماتریا مدیکا**" که شامل شرح خواص حدود 600 گیاه دارویی است، بنویسد. بعدها او با افزودن تصاویر جالب بر این کتاب کاربرد و معرفیت آن را بالا برد. بعد از آن نام ماتریا مدیکا به تدریج کم رنگ و به نام خود دیسکورید معروف شد. این کتاب در طول 15 قرن به چنان شهرتی رسید که فقط گیاهان ذکر شده در آن اعتبار دارویی داشتند.

گیاه شناسی در ایران

در متون مهم زردشتی و مبتنی بر اوستا، اشاراتی درباره گیاهشناسی آمده است. در این متن طبقه بندی بسیار جامعی از گیاهان عرضه شده که از دیدگاه امروزی نیز بسیار جالب توجه است. این رده بندی را در هیچیک از متون یونانی نمی توان یافت. بطوریکه انواع گیاهان ابتدا به گروه های اصلی تقسیم بندی شده و آنگاه در هر گروه رده های فرعی مرتبط با آن رده ذکر شده است. مثلاً "ابتدا منشأ گیاهان، سپس گروه ها و گونه های اصلی و بعد از آن انواع متعدد گیاهان برشمرده شده اند و خواص آنها با تفصیل تشریح شده است."

بر اساس نوشته های اوستا

در ایران پیش از اسلام پنج دسته پزشکی وجود داشت

- آتش پزشکی
- گیاه پزشکی
- کارد پزشکی
- داغ پزشکی
- افسون پزشکی

گیاه شناسان مسلمان

■ قرن دوم هجری: تألیف کتابهای گیاهشناسی در اسلام با رساله‌های جابر بن حیان درباره گیاهشناسی و کشاورزی در قرن دوم هجری / هشتم میلادی آغاز شد. جابر چند کتاب درباره گیاهان النبات و اثری درباره کشاورزی الفلاحه نوشته است.

■ قرن سوم هجری: از قرن سوم به بعد تألیف کتابهای پزشکی به عربی آغاز شد. که در این کتابها بخش مهمی به گیاهان و خواص دارویی آنها اختصاص داشت. از گیاهشناسان قرن سوم هجری، علی بن ربن طبری، ابن ماسویه، حنین بن اسحاق، ابوحنیفه دینوری، ابن قتیبه و اسحاق بن عمران را می‌توان یاد کرد. علی بن ربن طبری در کتاب فردوس الحکمه توضیحاتی دقیق درباره دارو و داروهای گیاهی آورده و شماری از انواع گیاهان را نام برده است

گیاه شناسان مسلمان

■ قرن چهارم هجری: پاره ای از آنان عبارتند از: ابوبکر محمد بن زکریای رازی، ابن جزّار، ابن جُلّجُل، علی بن عباس مجوسی، ابن رشد، اخوان الصفا و ....

■ علی بن عباس مجوسی در برخی از فصول کتاب دوم کامل الصناعه خود به گیاهان دارویی پرداخته و آنها را بر حسب موضوع تقسیم بندی کرده است. ترجمه لاتین آن به دست کنستانتین افریقایی و استفانوس انطاکی (متوفی 1127 م) صورت گرفت.

■ قرن پنجم هجری: ابن سینا در فن هفتم از مبحث طبیعیات کتاب شفا، گیاهان را هم از لحاظ فلسفی و هم از لحاظ علمی بررسی کرده است. همچنین در کتاب قانون خواص دارویی گیاهان را ارزیابی و قریب 800 دارو را اعم از معدنی و گیاهی و حیوانی ذکر کرده است. ابوریحان بیرونی کتابهایی در طبیعیات و گیاهشناسی و طب نوشته است از جمله کتاب گیاهشناسی در طب که بیرونی آن را در اواخر زندگی خود تألیف کرد.

گیاه شناسان مسلمان

■ قرن ششم هجری: از قرن ششم هجری دو اثر مربوط به گیاهشناسی را از دانشمندان ایرانی تبار باید ذکر کرد. نخست کتاب **چهار مقاله نظامی عروضی سمرقندی** است که در حدود 550 ق تألیف شده است. نظامی در بخشی از مقدمه خود بر چهار مقاله گفتاری در باب پیدایش نباتات و حیوانات دارد در این گفتار، نظامی قوای چهارگانه مربوط به نبات را که ضامن پیدایش و بقای آن است برشمرده و عمل هر کدام را شرح داده است. دیگری کتاب **عجایب المخلوقات** نوشته محمد بن محمود بن احمد طوسی است که حدود 555 ق تألیف شده است.

گیاهان در قرآن کریم

■ به طور کلی در آیات بسیاری به گیاه و رستن، تزیین زمین، نشانه بودن گیاهان، فصلی بودن آنها و مواردی از این قبیل اشاره شده است. (نمل، آیه 60؛ یونس، آیه 24؛ رعد، آیه 3 و 35؛ حجر، آیه 19؛ طه، آیه 53؛ حج، آیه 5؛ شعراء، آیه 7؛ ق، آیه 7، 8 و 10).

■ **هدف قرآن از بیان اسرار گیاهان.** میدانیم که در آیات بسیاری از قرآن اسرار گیاهان ذکر شده و به فوائد و اهمیت حبوبات و میوه ها توجه داده شده است. ولی تأکید قرآن بر آن است که انسان با توجه به گیاهان فکر و عقل خود را به کار اندازد تا هر چه بیشتر متوجه قدرت و حکمت خداوندی شود.

■ نکته مهم این است که گیاهان که مواد خاک را به صورت میوه‌های لطیف و گوناگون درمی‌آورند و عناصر ساده را به گل‌های رنگارنگ و معطر تبدیل میکنند، درس‌هایی از توحید می‌گویند و ما را متوجه قدرت و حکمت خداوند می‌سازند.

■ «و هو الذي انزل من السماء ماء فاخرجنا به نبات كل شيء فاخرجنا منه خضرا» نخرج منه حبا متراكبا و من النخل من طلعها قنوان دانية و جنات من اعناب و الزيتون و الرمان مشتبها و غيرممتشابه انظروا الي ثمره اذا اثمر وينعه ان في ذلكم لآيات لقوم يؤمنون» (انعام / 99).

■ «و هم اوست خدایي که از آسمان باران فرو بارد تا هر نبات بدان که در آن آیات و نشانه‌های قدرت خدا برای اهل ایمان هویدا است، برویانیم و سبزه ها و دانه‌هایی که بر روی هم چیده شده پدید آریم و از نخل خرما خوشه‌های پیوسته به هم برانگیزیم و باغ‌های انگور و زیتون و انار که برخی شبیه و برخی نامتشابه به هم است خلق کنیم. شما در آن باغها هنگامی که میوه آن پدید آید و برسد به چشم تعقل بنگرید.»

مهمترین گیاهانی که در قرآن کریم به آنها اشاره یا تصریح شده است

- **عَنْب** (انگور)، در قرآن کریم یازده بار از عنب به صورت مفرد یا اعناب به صورت جمع یاد شده است (اسراء، آیه 91؛ نبا، آیه 31 و 32؛ عبس، آیه 28؛ بقره، آیه 266؛ مؤمنون، آیه 19؛ یس، آیه 34؛ انعام، آیه 99؛ رعد، آیه 4؛ کهف، آیه 32؛ نحل، آیه 11 و 67)؛
- **بَصَل** (پیاز) يك بار در قرآن آمده است (بقره، آیه 61)؛
- **بَقْل** در لغت به معنای مطلق سبزی است و این واژه يك بار در قرآن کریم به کار رفته است؛
- **حَبّ** به معنای دانه که چندین بار در قرآن کریم به کار رفته است (بقره، آیه 261؛ انعام، آیه 59 و 95 و 99؛ انبیاء، آیه 47؛ لقمان، آیه 16؛ یس، آیه 33؛ ق، آیه 9؛ الرحمن، آیه 12؛ نبا، آیه 15)؛ هـ.
- **خَضِر** در لغت به معنای سبزه و سبزینه است و به این معنی يك بار در قرآن کریم به کار رفته است (بقره، آیه 99)؛ و.
- **رُمان** به معنی انار. نام این میوه سه بار در قرآن کریم به کار رفته و از میوه‌های بهشتی شمرده شده است (انعام، آیه 99 و 141؛ الرحمن، آیه 68)؛

مهمترین گیاهانی که در قرآن کریم به آنها اشاره یا تصریح شده است

■ **ریحان** به گیاه دارایی رایحه در لغت ریحان گویند واژه ریحان در قرآن دوبار به کار رفته (الرحمن، آیه 12-10؛ واقعه، آیه 89)؛

■ **زیتون** از جمله نباتاتی است که پنج بار در قرآن کریم از آن یاد شده است. زیتون به درختی اطلاق میشود که حاصل میوه‌هایش زیت یا روغن زیتون است که کاربرد درمانی دارد و بیشتر در مناطق گرمسیر یافت میشود (نحل، آیه 11)؛

■ **تین**، آیه 1؛ انعام، آیه 99 و 141؛ عبس، آیه 29؛ نور، آیه 35؛ ط

■ **عدس** از عدس نیز يك بار در قرآن کریم یاد شده است (بقره، آیه 61)

■ **قِثَاء** (بقره، آیه 61)؛

■ **قضب** که يك بار در قرآن از آن یاد شده است و در لغت به معنای گیاهان تازه رسته و سبز است (عبس، آیه 27-28)؛

■ **نخل** در لغت به معنی درخت خرما است. نخل و نخیل (جمع نخل) بیست بار در قرآن کریم به کار برده شده است (قمر، آیه 20؛ الرحمن، آیه 11، 68؛ انعام، آیه 99 و 141؛ بقره، آیه 266؛ نحل، آیه 11 و 67، کهف، آیه 32؛ طه، آیه 71؛ شعراء، آیه 148؛ اسراء، آیه 91؛ ق، آیه 10؛ حاقه، آیه 7؛ عبس، آیه 29؛ مریم، آیه 23 و 25؛ مؤمنون، آیه 19؛ یس، آیه 34).

■ **جایگاه درخت در قرآن**. کلمه شجر (درخت) و اشکال گوناگون آن مجموعاً 27 مرتبه در آیات قرآن به کار رفته است.

گیاهان دارویی

گیاهان دارویی به طیف وسیعی از گیاهان اطلاق می‌گردد که برای پیشگیری یا درمان بیماریها از آنها استفاده می‌شود، این طیف شامل بوته، درختچه و درخت و اجزای آنها مانند برگ، پوست، ساقه یا ریشه می‌گردد.

صفات گیاهان دارویی

- گیاهان دارویی، گیاهانی هستند که یک یا برخی از اندام‌های آنها حاوی ماده موثره می باشد.
- در پیکر این گیاهان مواد ویژه ای به عنوان مواد مؤثر یا متابولیت های ثانویه ساخته و ذخیره می شوند که برای مداوای برخی از بیماری ها مورد استفاده قرار می گیرند. مواد مذکور طی فرآیند های ویژه و پیچیده بیوشیمیایی و به مقدار بسیار کم (به طور معمول کمتر از يك درصد وزن خشك گیاه)، ساخته می شوند.
- اغلب ممکن است اندام ویژه ای چون ریشه، برگ ها، ساقه، گل، میوه و غیره بیشترین مواد مؤثر را داشته باشند، بنابراین همیشه نمی توان کل اندام گیاه را منبع ماده دارویی ویژه ای دانست.
- اندام گیاهی برداشت شده، آماده سازی و فرآوری می شوند، یعنی تحت تأثیر عملیات ویژه ای مانند جداسازی، خرد شدن، خشك کردن، تخمیر و غیره قرار گرفته و سپس استفاده می شوند. به طور معمول این اندام ها به صورت سنتی و فقط با خشك کردن به عنوان " کالای عطاری " عرضه می شوند.

کاربرد گیاهان دارویی

- ❖ **گیاهان دارویی:** مواد مؤثره آنها به صورت مستقیم یا غیر مستقیم اثر درمانی دارند.
- ❖ **گیاهان ادویه ای:** از مواد مؤثره فعال موجود در این دسته از گیاهان در صنایع غذایی نوشابه سازی، کنسرو سازی و..... به منظور بهبود در طعم، رنگ و مزه آنها استفاده می شود
- ❖ **گیاهان عطری:** اندامهای خاصی در این گیاهان غذایی حامل اسانس اند از راه تقطیر با بخار آب از آن اندام استخراج می شود.

گیاهی مثل گیاه نعناع در هر سه مورد استفاده می شود.

دلایل رویکرد به گیاهان دارویی

- ❑ مواد دارویی مصنوعی (شیمیایی) به طور سریع اثر می بخشند و دارای يك تأثیر مشخص نیز می باشند و دارای عوارض جانبی نا مطلوبی بر بدن انسان می باشند در حالی که مواد دارویی حاصله از گیاهان با آنکه به تدریج تأثیر می بخشند ولی دارای اثرات مفید جانبی چندی می باشند و از این رو فواید جامعی از نظر دوام سلامت بدن دارند
- ❑ مواد موثره گیاهان به خصوص عطریات و اسانسها موارد استفاده متعدد در صنایع لوازم آرایشی، صنایع مواد شیمیایی خانگی دارند .
- ❑ استفاده از مواد موثره گیاهان دارویی در صنایع غذایی روز افزون می باشد که از قدیم الایام معمول بوده ولی اکنون در صنایع نوپای نوشابه سازی، کنسرو سازی، شیرینی سازی جهت بهتر شدن طعم و رنگ و بوی محصولات در سطح دقیق تر و حساب شده تری استفاده می گردد.
- ❑ مواد مؤثره گیاهان دارویی علاوه بر این که مزه و طعم خوبی دارند اشتهای آور نیز هستند و سبب هضم مواد غذایی و سلامت کار دستگاه گوارش می گردد.
- ❑ تهیه برخی از مواد موثر فعال که در صنایع دارویی از اهمیت بسیار بر خوردار هستند به طور مصنوعی امکان پذیر نبوده و تنها به صورت طبیعی از گیاهان مورد نظر قابل استخراج اند. (ساختمان شیمیایی ناشناخته - ساختمان شیمیایی بسیار پیچیده و تهیه به صورت مصنوعی در صنایع دارو سازی مشکل و مستلزم هزینه بسیار گران است.

ضرورت توجه به پرورش گیاهان دارویی

- به نظر می رسد مردم جهان از يك سری نارسایی های طب مدرن خسته شده اند و به طور روز افزون به سمت داروهای گیاهی روی می آورند.
- هم اکنون طب مدرن توانایی حل برخی از مشکلات بشر را ندارد و طی سال های اخیر به این موضوع اعتراف کرده اند.
- به همین دلیل، امروزه حدود 50 درصد داروهای تولید شده در جهان منشاء طبیعی دارند که با تغییراتی به عنوان دارو مورد استفاده قرار می گیرند.
- که نیمی از این مقدار از منابع معدنی، حیوانی و باکتریایی بدست می آید و نیمی دیگر منشاء گیاهی دارد. برای مثال، تمام هورمون های مصرفی گیاهی هستند و از گیاهان مختلفی نظیر سیب زمینی مکزیک، شنبلیله و غیره به دست می آیند.
- همچنین ترکیباتی مثل وین بلاستین و وین کریستین که از داروهای ضد سرطان هستند از گیاه بدست می آیند و یا گلیکوزیدهای قلبی از جمله این گروه داروها محسوب می شوند.
- البته امروزه ترکیبات زیادی از گیاهان به عنوان نگهدارنده و طعم دهنده در صنایع غذایی، محافظت کننده و شاداب کننده پوست در صنایع آرایشی و بهداشتی و روغن های فرار مختلف در آروماتراپی مورد استفاده قرار می گیرند .
- گیاهان دارویی به دلیل ماهیت طبیعی و وجود ترکیبات همولوگ دارویی در کنار هم، با بدن سازگاری بهتری دارند و معمولاً فاقد عوارض ناخواسته هستند،
- لذا به خصوص در موارد مصرف طولانی و در بیماری های مزمن، بسیار مناسب می باشند .به عنوان مثال، گیاهان دارویی در بسیاری از اختلالات اعصاب و روان به عنوان بهترین انتخاب خواهند بود.

ضرورت توجه به پرورش گیاهان دارویی

- ✓ طب سنتی ایران قابلیت های فراوانی دارد که عمدتاً بر پایه استفاده از گیاهان دارویی است .
- ✓ طب سنتی ایران با پیشینه ی چند هزار ساله، ظرفیت های بالایی در زمینه پیشگیری و درمان بیماری ها دارد که در تعامل با طب نوین می تواند بسیاری از مشکلات بهداشتی و پزشکی را حل نماید .
- ✓ به عنوان مثال، در زمینه درمان پوستی، اختلالات کبدی یا مشکلات اعصاب و روان،
- ✓ با استفاده از طب سنتی، روش های درمانی مطمئن و منحصر به فردی وجود دارد که فقط در اختیار عده ی معدودی است.
- ✓ از آنجاییکه طب سنتی ایران عمدتاً بر پایه استفاده از گیاهان دارویی استوار است و استفاده از گیاهان دارویی ریشه در سنت ما ایرانیان دارد،
- ✓ بسط و توسعه طب سنتی در کشور نه تنها یکی از راهکارهای گسترش صنعت گیاهان دارویی است، بلکه با توجه به توصیه های سازمان بهداشت جهانی یکی از روش های مناسب برای دسترسی راحت عموم مردم به طب مطمئن و ارزان قیمت می باشد.
- ✓ پژوهش در صنعت گیاهان دارویی نقطه قوت داروسازی کشور است.
- ✓ استفاده از این امکان می تواند باعث رشد و توسعه صنعت گیاهان دارویی شود. در مجموع یکی از بهترین زمینه های سرمایه گذاری داروسازی کشور همین صنعت می باشد،

تفاوت بین گیاهان دارویی، داروهای گیاهی

- **گیاهان دارویی** شامل بخش هایی از گیاه است که پس از خشکاندن، بدون ایجاد هرگونه تغییری در مغازه ها و عطاری ها به فروش می رسد.
- مثل زیره، رازیانه، هل یا دارچین گیاهانی هستند که برخی خواص درمانی آنها عمدتاً بی ضرر یا کم ضرر هستند، به اثبات رسیده است.
- **داروهای گیاهی** حاصل تبدیل برخی گیاهان به دارو در کارخانه های دارو سازی طی فرآیندی خاص و استریل هستند.
- درقانون طبیعت هر چیزی که منشاء طبیعی داشته باشد سلامت بخشی آن بیش از عارضه ی آن است .

روش تهیه برخی از اشکال مصرفی داروهای گیاهی

■ **به صورت دم کرده:** دم کرده بهترین و با ارزشترین روش تهیه داروهای گیاهی است، زیرا اکثراً مهمترین مواد مؤثر گیاهان دارویی در اثر جوشیدن از بین می‌روند. عصاره دم کرده بدین ترتیب تهیه می‌شود که مقدار تعیین شده از گیاه خرد شده (یا پودر گیاه) را با یک فنجان آب جوش (حداکثر یک لیتر) مخلوط کرده و به هم می‌زنند سپس روی ظرف را پوشانده و می‌گذارند که - ۳۰ ۱۵ دقیقه دم بکشد، سپس آنرا صاف می‌کنند و بعد از آن با عسل یا خرما یا به تنهایی مصرف می‌کنند. در صورتیکه بعضی از بیماران نسبت به داروی خاصی عدم تحمل نشان دهند، شایسته است که در دفعات اول مصرف، دارو فقط ۶ تا ۸ دقیقه دم کشیده شود، در این صورت مطمئناً بخوبی قابل مصرف بوده و مؤثر می‌باشد.

روش تهیه برخی از اشکال مصرفی داروهای گیاهی

به صورت جوشانده: روش جوشاندن، اغلب برای داروهایی بکار برده می‌شود که از ریشه، ریزوم، پوست و دانه‌ها تهیه می‌گردند و یا هنگامی آنرا بکار می‌برند که اطمینان داشته باشند مواد متشکله مؤثر آنها در اثر حرارت از بین نمی‌روند و یا این مواد بوسیله آب سرد یا جوشیده از سلول گیاهی حل و خارج نمی‌شوند. ضمناً توجه شود که از ظروف آهنی جهت جوشاندن گیاهان استفاده نگردد.

الف) جوشاندن ملایم: برای تهیه این فرم از دارو مقدار معینی از گیاه خرد شده را با یک چهارم لیتر آب جوش مخلوط کرده و می‌گذارند که کمی قل بزند، سپس آنرا از اجاق دور کرده و می‌گذارند که چند دقیقه دم بکشد و در خاتمه آنرا صاف می‌کنند.

ب) جوشاندن معمولی: برای تهیه این نوع دارو مقدار مورد نظر از گیاه خرد شده را با یک چهارم لیتر آب سرد مخلوط کرده و می‌گذارند که به جوش آید سپس آنرا صاف می‌کنند. (زمان جوش بیشتر از معمولی)

ج) جوشاندن قوی: برای تهیه این نوع دارو ابتدا مانند روش جوشانده معمولی مقدار معین گیاه خرد شده را با یک چهارم لیتر آب سرد مخلوط کرده و می‌گذارند که به جوش آید. سپس آنرا از شعله دور کرده و روی ظرف را پوشانده و می‌گذارند که ۱۰ دقیقه دم بکشد. و در خاتمه آنرا صاف می‌کنند.

روش تهیه برخی از اشکال مصرفی داروهای گیاهی

□ **به صورت پودر خشک:** گیاه خشک شده را درهاون به صورت پودر درآورده و سپس با الک ریز الک می‌کنند. جهت کاربرد در مصرف خوراکی مقدار مورد نظر از پودر را در یک قاشق غذاخوری شیر یا آب حل کرده و میل می‌کنند. جهت مصرف خارجی مثل سایر پودرها، به قسمت مورد نظر پاشیده می‌شود.

□ **به صورت شربت عسل:** گیاه دارویی دم کرده و ولرم را روی حرارت ملایم قرار داده و عسل را آرام آرام به آن اضافه می‌کنند تا در آن حل شود. سپس از روی حرارت کنار می‌گذارند تا سرد شود سپس در بطری شیشه‌ای تیره رنگ با درب چوب پنبه نگهداری می‌کنند. توجه: درب بطری باید چوب پنبه ای باشد. بطریهای با درب پیچی بدلیل اینکه شربت ها تخمیر می شوند، تولید گاز می‌کنند.

□ **به صورت عرق:** گیاه دارویی توسط روش تقطیر به دفعات لازم عرق گیری شده و به میزان لازم به مصرف بیمار می‌رسد.

روش تهیه برخی از اشکال مصرفی داروهای گیاهی

■ **به صورت مخلوط با عسل:** در این روش پودر گیاه دارویی به عسل اضافه شده و با هم بطور کامل مخلوط می‌شود و به میزان لازم توسط بیمار میل می‌شود.

■ **به صورت قرص گیاهی:** از گیاه دارویی قرص هایی تهیه شده و به میزان لازم توسط بیمار مصرف می‌شود.

■ **به صورت کپسول:** از کپسول های ژله‌ای برای ساخت آنها استفاده می‌شود که در خصوص گیاهان دارویی با طعم تلخ و همچنین گیاهان دارویی که لازم است بعد از معده باز شوند کاربرد دارد.

■ **به صورت شیاف مقعدی یا واژینال:** گیاه دارویی در شکل‌های مناسب به‌طور طبیعی جهت استعمال آماده و توسط بیمار استفاده می‌شود.

■ **به صورت پماد:** ۵۰ - ۱۰۰ گرم گیاه خشک را در ژله یا ماده روغنی که قبلاً گرم شده‌اند ریخته ، حرارت دادن را ادامه می دهند تا آب آن کاملاً تبخیر شود. سپس آنقدر موم زنبور عسل به آن می افزایند تا پس از سرد شدن، حالت پماد (نه سفت و نه شل) باشد. پمادها آب ندارند و به اندازه کرم ها سریع در پوست نفوذ نمی‌کنند.

روش تهیه برخی از اشکال مصرفی داروهای گیاهی

■ **خیسانده:** این شکل برای مواد مؤثری که در اثر حرارت از بین می‌روند توصیه می‌شود. برای تهیه خیسانده سرد مقدار مشخصی از پودر گیاه را در حجم معینی از آب ریخته در ظرف را ۶ الی ۱۲ ساعت می‌بندند، سپس محتویات ظرف را صاف می‌کنند.

در ذیل نام تعدادی از کتب مشهور در زمینه گیاهان داروئی ذکر می شود

- کتاب "قرابادین" و "فی الدویه العین" (محمد بن زکریای رازی)
- کتاب "الانبییه عن حقایق الادویه" (ابومنصور موفق بن علی هروی)
- کتاب "القرابادین" (شاپور بن سهل جندی شاپوری)
- کتاب "قانون" کتاب دوم "ادویه مفرده" و کتاب پنجم "ادویه مرکبه" (بوعلی سینا)
- کتاب "تحفه حکیم مؤمن" (محمد مؤمن تنکابنی)
- کتاب "مخزن الادویه" (سید حسین خان شیرازی)
- کتاب "الادویه المفرده" (رشیدالدین بن صوری)

رابطه گیاهان دارویی و بیماری

■ هر خاکی و هر آب و هوایی ، بستر انواع از گیاهان دارویی است. بنابراین همه چیز در همه جا نمی‌روید، از طرفی همه گیاهان دارویی در يك فصل خاص نمی‌رویند.

■ هنوز کسی رابطه بین شیوع بیماری در يك فصل یا يك زمان و وفور گیاهان دارویی آن فصل را جستجو نکرده است، ولی می‌دانیم که بسیاری از بیماریها در فصل خاص شیوع پیدا می‌کنند و بعضی از گیاهان دارویی شناخته شده و ناشناخته نیز در همان فصل به وفور یافت می‌شوند.

با تشكر وسپاس

